

УДК: 94:355.426(477.46)»1918»

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-33-Malynovsky>

Borys Malynovsky

Candidate of Historical Science, Associate Professor, Postdoctoral of Department of Archaeology and Special Spheres of Historical Science, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1104-6007>

e-mail: malinovskiyboris73@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Malynovsky, B. (2024) Archduke William of Austria, Prince Joachim of Prussia, “Hetman of Ukraine” Dmytro Doroshenko and the purpose of the Zvenyhorod Uprising (1918). *Ukrainskyi Selianyn [Ukrainian peasant]*. 33, 38–51. (In Ukrainian). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-33-Malynovsky>

ARCHDUKE WILLIAM OF AUSTRIA, PRINCE JOACHIM OF PRUSSIA, “HETMAN OF UKRAINE” DMYTRO DOROSHENKO AND THE PURPOSE OF THE ZVENYHOROD UPRISING (1918)

Abstract. *The purpose of the article is to determine the goals of the Zvenyhorod Uprising — a major anti-government armed uprising in Central Ukraine in the summer-autumn of 1918.*

The scientific novelty lies in the fact that for the first time the question of the purpose of the Zvenyhorod Uprising is considered within the framework of a separate special study.

Conclusions. *In April 1918, in Zvenigorodskiy district and in the adjacent parts of Uman, Tarashchanskyi and Kaniv districts, government officials of the UPR formed a secret armed group. It was a part of a secret armed network that was supposed to fight attempts to overthrow the UPR government and cancel the socialist reforms it had initiated (in particular, the agrarian reform aimed at land socialization). At the end of April 1918, the overthrow of the UPR government occurred. Hetman Pavlo Skoropadsky became the head of the state but the militant units in the Zvenyhorod district did not march because it had not received an order. During May 1918, Ukrainian political parties that had been in power before the proclamation of the Hetmanate discussed various political plans (for example, a plan to put a foreign prince — Wilhelm of Austria or Joachim of Prussia — at the head of the Ukrainian state), but they failed to formulate a clear program of action. Meanwhile, Zvenigorod district was subjected to repression by armed detachments, whose goal was to force the peasants to return the landowners' property, parcelled out during the UPR period. These detachments, formed on the initiative of large landowners and Hetman officials, widely resorted to violence, some committed real atrocities. The uprising in Zvenigorod district emerged in June 1918 as a spontaneous protest against these oppressions and it had no program or political goal. The rebels who were members of a secret armed organisation established in April 1918, took up arms to punish the offenders.*

Key words: *Zvenigorodka, the Ukrainian People's Republic, the Ukrainian State, Austro-Hungarian and Germany troops in Ukraine (1918), uprising, insurgent movement.*

Борис Малиновський

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1104-6007>

e-mail: malinovskiyboris73@gmail.com

Бібліографічний опис статті: Малиновський Б. Ерцгерцог Вільгельм Австрійський, принц Йоахім Пруський, «гетьман України» Дмитро Дорошенко і мета Звенигородського повстання (1918). *Український селянин*. 2024. Вип. 33. С. 38–51. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-33-Malynovsky>

ЕРЦГЕРЦОГ ВІЛЬГЕЛЬМ АВСТРІЙСЬКИЙ, ПРИНЦ ЙОАХІМ ПРУСЬКИЙ, «ГЕТЬМАН УКРАЇНИ» ДМИТРО ДОРОШЕНКО І МЕТА ЗВЕНИГОРОДСЬКОГО ПОВСТАННЯ (1918)

Анотація. *Мета дослідження — з'ясувати цілі Звенигородського повстання — великого антиурядового збройного виступу в Центральній Україні влітку-восени 1918 року.*

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в межах окремого спеціального дослідження розглянуто питання про мету Звенигородського повстання.

Висновки. У квітні 1918 р. у Звенигородському повіті та у прилеглих частинах Уманського, Таращанського й Канівського повітів урядовцями УНР на основі Звенигородського кошу вільного козацтва було сформоване таємне збройне угруповання — складик секретної збройної мережі, що мала боротися зі спробами повалити державний провід УНР і скасувати розпочаті ним соціалістичні перетворення (зокрема, аграрну реформу, спрямовану на соціалізацію землі й парцеляцію великих земельних володінь). Коли повалення уряду УНР сталося — замість нього наприкінці квітня 1918 р. на чолі держави став гетьман Павло Скоропадський — бойове підпілля у Звенигородському повіті жодних дій не чинило, бо не отримало наказу виступати. Протягом травня 1918 р. українські політичні партії, що були при владі до проголошення Гетьманату, розробляли й обговорювали різні політичні плани (наприклад, план замість Павла Скоропадського поставити на чолі української держави іноземного принца — Вільгельма Австрійського або Йоахіма Пруського), але так і не зуміли сформулювати чітку програму дій. Доки українські політики визначали політичний курс, Звенигородський повіт зазнав репресій з боку озброєних загонів, які мали на меті змусити селян повернути поміщицьке майно, парцельоване в період УНР. Такі загоны, утворені за ініціативи великих землевласників і гетьманських посадовців, широко вдавалися до насильства, деякі чинили справжні звірства. Повстання в Звенигородському повіті виникло у червні 1918 р. як стихійний протест проти цих утисків і не мало програми та політичної мети. Повсталі — члени створеної у квітні 1918 р. таємної збройної організації взяли за зброю, щоб покарати кривдників.

Ключові слова: Звенигородка, Українська Народна Республіка, Українська Держава, німецькі та австро-угорські війська в Україні (1918), повстання, повстанський рух.

Постановка проблеми.

Протягом літа 1918 р. у Звенигородському повіті Української Держави тривали бої між урядовими силами (українські правоохоронні підрозділи та німецькі війська) і великим повстанським угрупованням. Лише на початку вересня 1918 р. збройна боротьба припинилася — повстанці зазнали поразки. У цих подіях багато запитань. Зокрема, незрозуміло, яку мету ставили перед собою повсталі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Звенигородському повстанню присвячена значна література. Є ряд окремих робіт про цей збройний виступ — пропагандистські публікації радянського часу (статті С. Маркова та Л. Буза)¹ і сучасні наукові дослідження (статті П. Захарченка, В. Щербатюка, Н. Ковальової²). Також видано роботи, в яких тему Звенигородського повстання розглянуто в рамках інших, більш широких тем — масової збройної боротьби проти уряду гетьмана Павла Скоропадського (радянські публікації Ю. Білана, Є. Скляренка, В. Тичини, Г. Заставенка та сучасні монографії П. Захарченка, В. Щербатюка, О. Рябова, О. Бондаренка, І. Бондаренка³), діяльності повстанських ватажків (зокрема, книга О. Шатайла про Ю. Тютюнника⁴), стосунків між німецькими військами в Україні і українським суспільством (дослідження М. Лушната-Ціглера⁵), історії вільного козацтва (роботи В. Лободаєва⁶), історії населених пунктів і регіонів (наприклад, наукові розвідки про Лисянщину⁷). Однак спеціальних робіт про мету Звенигородського повстання немає.

1 Буз Л. Звенигородско-Таращанское восстание на Киевщине против германских оккупантов и Гетманщины (лето 1918 г.). *Некоторые вопросы истории Великой Октябрьской социалистической революции (К 40-летию Великой Октябрьской социалистической революции)*. Киев, 1957. С. 75–105; Марков С. Звенигородско-Таращанское восстание против германских интервентов в 1918 году. *Исторический журнал*. 1942. № 1–2. С. 72–82.

2 Щербатюк В. Міфи та реальність Звенигородського збройного повстання (до 100-річчя події). *Наукові записки: Історичні науки*. 2019. Вип. 25. С. 26–44. Щербатюк В. Звенигородське збройне повстання. *Восна історія*. 2002. № 2. С. 43–53; Захарченко П. П. Звенигородсько-таращанське повстання на Київщині у 1918 році: погляд із сьогодення. *Історія України* 1998. № 7, 8, лютий; Ковальова Н. Повстання на Київщині влітку 1918 р.: апробація політичної програми селянської революції в Наддніпрянській Україні. *Український селянин*. 2019. Вип. 21. С. 9–14.

3 Белан Ю. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. Киев: Издательство Киевского университета, 1960. С. 230; Заставенко Г. Ф. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р. Київ, 1959. С. 110–116; Скляренко Є. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році. Київ: Видавництво АН УРСР, 1960. С. 187, 188, 192–194, 200–203; Тичина В. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році. Харків: Видавництво Харківського університету, 1969. С. 64–70; Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. Київ: Нічлава, 1997. С. 76–79; Щербатюк В. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія. Київ: Наукова думка, 2012. С. 145–153, 163, 179, 258, 259, 264–267; Рябов О. Повстанський рух селян Київщини в українському державотворенні 1917–1921 років. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 46, 75, 96, 157, 158; Бондаренко О., Бондаренко І. Повернення із забуття. Київ: Український пріоритет, 2012. С. 296–469.

4 Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. Львів: Світ, 2000. С. 18–21.

5 Luschnat-Ziegler M. Deutsche Soldaten und ukrainische Bauern — der rurale Faktor der deutsch-ukrainischen Beziehungen 1918. *Україна та Німеччина: міждержавні відносини*. Чернівці, 2018. С. 127–135; Luschnat-Ziegler M. *Die ukrainische Revolution und die Deutschen 1917–1918*. Marburg: Verlag Herder Institut. 2021. S. 122–158.

6 Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ: Темпора, 2010. С. 216–218 та ін.

7 Березовський О. Лисянщина і Звенигородське повстання 1918 р. *Записки осередку Наукового товариства імені Т. Шевченка у Черкасах. Праці історико-філософської, політологічної, філологічної та культурологічної секцій*. Черкаси, 2002. Т. 1. С. 91–93 та ін.

Мета дослідження.

Тож які завдання ставили учасники Звенигородського повстання, які гасла висували, починаючи збройну боротьбу? Пошук відповідей на ці питання є метою пропонованої розвідки.

Виклад основного матеріалу.

У квітні 1918 р. у Звенигородському повіті та в прилеглих частинах Уманського, Таращанського й Канівського повітів на основі Звенигородського кошу вільного козацтва було утворено законспіроване збройне угруповання⁸. Воно мало дуже потужний потенціал: кількість бійців, зведених у 18 батальйонів, сягала 25 тисяч осіб. До них додавалися службовці команди (сотні) при повітовому військовому начальникові: 200 піхотинців та 45 кіннотників⁹.

Організували й очолили цей бойовий осередок місцеві військові посадовці УНР — київський губернський комендант Микола Шинкар, звенигородський повітовий комендант Михайло Павловський, уповноважений із демобілізації 7-го району Південно-Західного фронту Юрій Тютюнник (колишній отаман Звенигородського коша вільного козацтва) та звенигородський повітовий військовий начальник Іван Капуловський. Разом із членом Української Центральної Ради Павлом Демерлієм та іншими урядовцями УНР вони входили до складу Комітету товариства «Молода Україна»¹⁰. Формально це товариство провадило культурно-просвітницьку роботу, насправді ж займалось комплектуванням і озброєнням підпільних загонів¹¹.

Звенигородська бойова організація була частиною секретної збройної мережі, призначеної вберегти уряд УНР від замахів на його владу. Навесні 1918 р. становище проводу УНР стрімко погіршувалося. Його політика, спрямована на побудову незалежної української національної соціалістичної держави (зокрема, скасування права приватної власності на землю), зазнавала критики з боку різних політичних сил, частина яких була готова вдатися до насильницьких дій. Слід було очікувати, що ці дії підтримають війська Австро-Угорщини й Німеччини, які перебували в Україні як сили збройної допомоги у війні проти більшовиків. Командування австро-угорських і німецьких військ, закидаючи очільникам УНР нездатність навести лад у країні й небажання виконати експортні зобов'язання (збройна допомога мала бути компенсована поставками продовольства), вело переговори з опозиційними політиками, шукаючи прийнятну для Центральної держав альтернативу керівництву УНР.

У цих умовах, прагнучи захистити себе від небезпеки з боку політичних опонентів, ряд вищих посадовців УНР таємно від решти державного проводу вирішив сформувавати кілька таємних бойових підрозділів, що мали разом із урядовими військами припинити спробу заколоту або, якщо б заколотники таки взяли гору, влаштувати контр-заколот і повернути діячів УНР до державного керма¹².

Задум, ймовірно, належав представникам Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) і Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) — членам Ради народних міністрів УНР Михайлові Ткаченку і Миколі Ковалевському та, ймовірно, ще кільком високопосадовцям. Можливо, знав про цей замисел і голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський, близький до УПСР. Керівники УНР були переконані, що основні засади їх політики, спрямованої на створення в Україні незалежної української національної соціалістичної держави, користувалися всенародною підтримкою, а відтак спротив, розпочатий відданими уряду УНР військами і таємними підрозділами, мав бути підтриманий широкими масами й таким чином мав вберегти уряд УНР при владі¹³.

Наприкінці квітня 1918 р. сталося те, чого боялися очільники УНР — політичні опоненти за підтримки німецького командування, збройно виступивши проти Центральної Ради й

⁸ Малиновський Б. Таємні бойові організації в Україні (квітень 1918 року): засновники і члени. *Український селянин*. 2024. Вип. 32. С. 26–35.

⁹ Капуловський І. Організація востання против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С. 98, 99.

¹⁰ Капуловський І. Організація востання против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С. 96, 97; Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 363.

¹¹ Капуловський І. Організація востання против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С. 97.

¹² Malynovsky B. Secret progovernment organizations formation in the Ukrainian People's Republic, April 1918. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2024, Вип. 32. С. 52–64.

¹³ Ibid.

уряду УНР, усунули їх від влади. На зібранні землевласників 29 квітня 1918 р. генерал Павло Скоропадський був проголошений Гетьманом України. Замість Української Народної Республіки постала Українська Держава. Центральна Рада та її органи в центрі й на місцях були розпущені, закони — скасовані.

Коли на Звенигородщині стало відомо про проголошення Гетьманату, урядовці-конспіратори, як і передбачав таємний план, намагалися чинити збройний опір. Повітовий комендант Павловський звернувся до населення із закликом виступити проти нової влади. Газета «Звенигородська думка», яку видавав Комітет товариства «Молода Україна», опублікувала серію антигетьманських прокламацій¹⁴. Зокрема, у числі за 5 травня 1918 р. йшлося: «Громадяне-хлібороби і робітники Української Народної республіки! Той гіркий час, про який вас попереджали, настав! Вороги народу, котрому Центральна Рада дала 3 і 4 Універсали, а через них землю без викупу, уже приготували для вас шибеницю! [...] Хай живе Українська Народна Республіка!»¹⁵

Однак всеукраїнського повстання не відбулося: інші таємні осередки не виступили, розпоряджень від керівництва не надійшло. Розуміючи, що силами одного лише звенигородського осередку повалити гетьманський уряд неможливо (а може й непотрібно — адже вказівок «зверху» не було), Комітет товариства «Молода Україна» вирішив скасувати збройний виступ. Іван Капуловський зазначав у спогадах: «Довідавшись, що вся Україна підкорилась владі гетьмана і що [німецьким командуванням] послані великі сили на Звенигородщину, ми вирішили (Комітет т[овариств]ва Молода Україна і весь повіт із повстанською організацією) погрузити у сплячку й симулювати підкорення гетьманській владі, а мені й усім активним працівникам, що були оголошені державними злочинцями, заховатись і розпочати організацію повстанства в інших районах»¹⁶.

У перших числах травня 1918 р. в селі Гусаково Звенигородського повіту очільники «Молодої України» скликали командирів повстанських батальйонів на таємну нараду. Командирам батальйонів було наказано подбати про те, щоб їхні підлеглі, члени таємної організації, ретельно сховали зброю й чекали на подальші накази, а до того себе не видавали, демонстрували покору гетьманській владі. Протягом кількох ночей зі складу в Звенигородці, де зберігалася зброя й майно, вилучені під час демобілізації колишньої російської армії, усе було вивезено й розподілено між мешканцями сіл. Після наради командирів батальйонів у селі Гусаково члени «Молодої України» імітували заколот комендантської сотні, щоб приховати викрадення зброї. «Заколотники» розгромили приміщення комендатури й порожнього вже складу, знищили службові документи, а потім, прихопивши залишки зброї, покинули Звенигородку¹⁷.

Павловський та Капуловський попрямували до Херсонської губернії. Тютюнник залишався у Звенигородці (його причетність до таємної організації не було доведено і він не був заарештований гетьманською владою) і на початку травня (до наради в селі Гусаково) та вдруге на початку червня з'їздив до Києва, щоб відвідати керівні осередки українських соціалістичних партій і там дізнатися про плани українських політичних сил щодо їх подальших дій, отримати вказівки для звенигородської підпільної організації¹⁸.

Проте, як виявилось, жодних планів не було. Обійшовши партійні центральні комітети, Тютюнник всюди застав розгубленість. «Серед наших панував застрашаючий розгардіяш у

14 Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 364; Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ: Темпора, 2010. С. 216; Luschat-Ziegler M. Die ukrainische Revolution und die Deutschen 1917–1918. Marburg. 2021. S. 136.

15 Мельниченко В. Газетна періодика Черкащини доби Української революції 1917–1921 рр. *Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки*. 2019. С. 76, 77.

16 Капуловський І. Организация восстания против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С.98.

17 Капуловський І. Организация восстания против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С.99; Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 365; Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ: Темпора, 2010. С. 216.

18 Капуловський І. Организация восстания против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С.99; Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 364–367.

думках», — згадував він згодом¹⁹. Деякі колишні високопосадовці УНР (зокрема, Ткаченко, Ковалевський і Грушевський) переховувалися. Решта же очільників УНР, які після проголошення Гетьманату залишалися на легальному становищі, не могли пояснити, як діяти далі.

В осередках партій, які під час УНР були при владі, тривали пошуки політичної стратегії. Що вони мали робити тепер, після повалення УНР? Визнати Гетьманат і співпрацювати з ним, надаючи його політиці потрібного українській справі змісту й спрямування? Або утриматись від політичної активності: не підтримувати уряд Скоропадського, але й не протистояти йому? Або виступити проти нього? Якщо вести боротьбу, то в якій формі? Можливо, варто було діяти як легальна опозиція й обмежитися критикою заходів гетьманської влади? Чи вдається до збройного опору — запровадити індивідуальний терор проти діячів Гетьманату, чинити диверсії, підняти повстання?

Якщо не співробітничати з урядом Скоропадського, а розпочати проти нього боротьбу, то чому — з яких, власне, причин? І заради чого? Щоб відновити Центральну Раду й знову повернутись до її соціалістичної політики? Або щоб відновити Раду та її уряд, але внести в державну політику певні зміни? Якщо запроваджувати зміни, то які саме? Чи взагалі будувати геть нову українську державність, визнавши, що політика проведу УНР була помилковою, що Центральну Раду та призначених нею міністрів позбавили влади цілком виправдано? Можливо, мало сенс зберегти проголошений 29 квітня 1918 р. Гетьманат, але на його чолі замість Павла Скоропадського поставити іншого гетьмана? Або краще було б запровадити в Україні князівську чи королівську монархію? Або встановити військову диктатуру? В українських політиків від розмаїття можливих комбінацій голова йшла обертом, «кипіло-клекотіло», за виразом українського публіциста Івана Кедрина, «змагались думки, течії, ідеї»²⁰.

У перші дні після проголошення Гетьманату колишні провладні партії прагнули відновити республіку, домовившись про це з німецьким командуванням. На переговорах із генералом Вільгельмом Гренером, начальником штабу німецької групи військ в Україні, 30 квітня–3 травня 1918 р. делегація представників українських партій спочатку вимагала усунути Скоропадського, скасувати проголошені ним закони, відновити республіку, потім погодилась залишити Скоропадського на чолі держави, але як тимчасового президента, однак вимагала створити тимчасовий законодавчий орган — Державну Раду (із представників усіх верств населення), запровадити Конституцію УНР, ухвалену Центральною Радою на її останньому засіданні, і негайно скликати Установчі збори. Однак усі ці вимоги були відкинуті Гренером. Він зауважив, що повернути порядки, що існували до 29 квітня 1918 р., було вже неможливо — надто пізно, що партіям потрібно брати до уваги наявні реалії, і запропонував українським політикам приєднатися до гетьманського уряду, отримати міністерські посади та разом із Скоропадським будувати Українську Державу. Переговори закінчилися безрезультатно: доки вони тривали, майже всі міністерські пости були зайняті й виконати останню вимогу українських партій — про надання їх членам посади прем'єр-міністра і більшості інших урядових посад — було вже неможливо²¹.

У наступні тижні українські політичні сили, провладні в період УНР, намагалися визначитися, як їм діяти далі. У результаті був створений цілий ряд політичних планів. Один із них у середині травня — на початку червня 1918 р. розробили представники лівого крила УПСР. Позиція лівих есерів передбачала відновлення української соціалістичної республіки шляхом збройної боротьби проти уряду гетьмана Скоропадського. Члени партії мали працювати над зміцненням і розширенням збройного підпілля, здійснювати диверсійні заходи,

19 Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»). Тернопіль: Джура, 2014. С. 364.

20 Кедрин І. Життя — події — люди. Спомини і коментарі. Нью-Йорк: Червона калина, 1976. С. 64.

21 Геращенко Т. Діяльність Української партії самостійників-соціалістів у період Української Держави. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». 2006. № 11–12. С. 38; Горбатюк. М. Створення першого уряду Української Держави. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». 2006. № 11–12. С. 64–67. Проданюк Ф. Діяльність українських політичних партій у добу гетьманату (1918): історіографія проблеми. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19–20 травня 2008 р. Збірник. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. С. 107.

провадити антиурядову пропаганду серед українського населення й серед військ Центральних держав. У слушний час, після підготовки, члени партії мали підняти проти гетьмана збройне повстання. Війська Центральних держав належало вважати противником лише за певних умов — якщо б вони стали боронити уряд Скоропадського і брати участь у репресіях проти трудящих. Кінцева мета діяльності партії полягала в побудові соціалізму в Україні й у всьому світі (разом із соціалістами інших країн).

Іншу політичну платформу створила «центральна течія» УПСР. Її програма також передбачала відновлення української республіки, але не обов'язково шляхом збройної боротьби — перевагу надавали методам легальної опозиційної діяльності, припускали навіть можливість компромісу з гетьманським урядом (ведення певних «пертрактацій з гетьманськими урядовими сферами», за виразом одного із лідерів УПСР Павла Христюка). Пріоритетом для УПСР була не побудова соціалізму (хоча це також вважали важливим), а забезпечення національних інтересів українського народу. Політична діяльність УПСР та її прихильників мала призвести до реставрації порядків («соціально-економічного змісту», за словами Христюка) періоду Української Центральної Ради, хоча, можливо, з певними змінами²².

Стрижнем ще однієї політичної позиції була ідея утворити українську державу на чолі з ерцгерцогом Вільгельмом, членом австрійської імператорської династії. Із початку квітня 1918 р. Вільгельм командував одним із австро-угорських підрозділів, уведених в УНР у межах надання їй військової допомоги. Ця частина — Група ерцгерцога Вільгельма — складалася переважно з українців на австрійській службі. Зокрема, в складі Групи перебував Легіон українських січових стрільців (УСС). Вільгельм був добре підготовлений до ролі українського монарха. Він вільно володів українською мовою (навіть писав вірші), мав дружні стосунки з багатьма українськими політичними й суспільними діячами. В Україні Вільгельма Австрійського знали ще як Василя Вишиваного²³.

Із постаттю ерцгерцога Вільгельма були пов'язані кілька політичних проєктів. Один із них у травні 1918 р. запропонували Антон Рощахівський, Омелян Темницький та інші члени одеських осередків УПСР та УСДРП. В обговоренні їх плану на нараді в Києві взяли участь представники центральних комітетів УПСР і УСДРП, офіцери Легіону УСС та офіцери київського формування УСС (зокрема, його командир Євген Коновалець). Одесити пропонували поставити ерцгерцога Вільгельма на пост гетьмана, усунувши Скоропадського силами УСС і партійних активістів²⁴.

Інший план, що також стосувався ерцгерцога Вільгельма, виник на початку травня серед командирів Запорізької дивізії — найбільшої з українських військових частин у період УНР і Гетьманату. Один із цих військовиків, Петро Болбочан, запропонував, за словами іншого офіцера-«запорожця», Всеволода Петріва, «зробити маленький путч» — силами «запорожців», УСС та українських підрозділів у складі австро-угорської контингенту в Україні й замінити Скоропадського ерцгерцогом Вільгельмом. Ерцгерцог перед проголошенням гетьманом мав погодитися на обмеження своєї влади — підписати Конституцію й зобов'язатися скликати Установчі збори (які могли б залишити його очільником держави — призначити «виборним гетьманом в ролі президента»)²⁵.

22 Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917–1920 рр. Відень, 1921. Т.3. С. 22–25; Любовець О. Партія боротьбистів за часів Української Держави. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1999. Т. 5. С. 70, 71; Бойко О. Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. *Український історичний журнал*. 1997. № 6. С. 20, 21; Бевз Т. Українська партія соціалістів-революціонерів у період Гетьманату. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1999. Т. 5. С. 47–48; Любовець О. Внутріпартійні розколи українських партій як результат наявності різновекторних політичних альтернатив 1917–1921 рр. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2024. Вип. 18. С.54.

23 Bihl W. Beiträge zur Ukraine-Politik Österreich-Ungarns 1918. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 1966. № 14. S. 51–56; Golezewski F. Deutsche und Ukrainer 1914–1939. — Paderborn, München, Wien, Zürich: Verlag Ferdinand Schöningh, 2010. S. 271–282; Малиновський Б. Архікнязь Вільгельм фон Габсбург, січові стрільці та «запорожці» у 1918 р. (за повідомленнями гетьманських охоронних служб). *Архів України*. 1997. № 1–6. С. 29, 30; Rasevyc V. Ein habsburgischen König für die Ukraine? Wilhelm von Habsburg und Kaiser Karl I. *Karl I (IV), der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. S. 227; Снайдер Т. Червоний Князь. Київ: Грані-Т, 2011. С. 95–112.

24 Гіряк Н. Полк. Василь Вишиваний. Вінніпег, 1956. С. 19–23.

25 Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. Київ: Поліграфкнига, 2002. С. 547, 548.

Також існував план, що, на відміну від попередніх, передбачав ненасильницьку зміну влади. Він, вірогідно, теж був створений командирами Запорізької дивізії. Основна думка цього проекту, як можна зрозуміти із наявних свідчень (щоденниковий запис Остапа Луцького, ад'ютанта ерцгерцога Вільгельма), полягала в тому, щоб усі українські політичні сили спільно виробили формулу побудови української держави й спільно впровадили цю формулу в життя.

Згідно з цим планом, українським політичним організаціям належало спочатку домовитися про компромісну політичну платформу, потім погодити її з ерцгерцогом Вільгельмом, а після того, спорядивши делегацію до Відня й до Берліну, домогтися підтримки з боку німецьких і австрійських очільників. Усі інтереси, таким чином, було би враховано, всі протиріччя подолано, кожна з зацікавлених сторін отримувала б бажане. Навіть Павло Скоропадський мав бути задоволений: позбувшись тягара влади, він здобував шану як засновник новітнього українського Гетьманату (мав би, за словами Остапа Луцького, «“заслугу”, що видвигнув собою “гетьманщину”, аби у свій час уступити»)²⁶.

Ерцгерцог Вільгельм був не єдиною іноземною кандидатурою на роль глави української держави. Існувала ідея поставити на її чолі принца Йоахіма — молодшого сина німецького імператора Вільгельма II. За даними Моріца Фляйшмана, австро-угорського військового представника в Україні, цю думку поділяли вояки Синьої (синьожупанної) дивізії — збройної частини, сформованої з українців у німецьких таборах для військовополонених. «Не раз чув [...], що люди з цієї німецько-української дивізії агітують за принца Йоахіма Прусського (наймолодшого сина імператора)», — доповідав Фляйшман у Відень наприкінці квітня 1918 року²⁷. Крім частини синьожупанників принц Йоахім, вірогідно, мав в Україні й інших прихильників, наприклад представників УСС.

Відомо також, що українські політики дискутували думку замінити Павла Скоропадського на посту очільника України не іноземним принцом, а українським діячем. Так, існувала пропозиція проголосити главою української держави командира 2-го Запорозького полку Петра Болбочана (який сам, як було зазначено, пропонував на цю роль ерцгерцога Вільгельма) або начальника Запорозької дивізії генерала Олександра Натієва²⁸.

Поряд із політичними проектами, які передбачали відновлення УНР, заснування монархії на чолі з родовитим іноземцем або започаткування реформованого (без участі Скоропадського) Гетьманату, в українських політичних колах продовжували обговорювати думку, яку в перші дні травня 1918 р. перед представниками українських партій озвучили генерал Гренер і посол Німеччини в Україні барон Альфонс Мумм: про те, що українським політикам було зайвим вигадувати політичні комбінації, що їм варто було приєднатись до Скоропадського, обійняти посади в його адміністрації й таким чином повернути собі владу в Україні.

Так, у середині травня 1918 року на нарадах із українськими політичними діячами, зокрема з керівниками УПСР та УСДРП, думку про необхідність співпраці українських партій із урядом Скоропадського обстоював німецький політик і публіцист Пауль Рорбах, який спеціально для цього прибув до Києва²⁹. Рорбах наголошував: членам українських партій для контролю над державними справами була непотрібна більшість у Раді Міністрів, достатньо було отримати посади міністрів юстиції, освіти, закордонних справ і віросповідання, решта урядників могли б «бути й чужі, аби не мали явного потягу до Великої Росії»³⁰.

26 Луцький О. Щоденник з України 1918 р. *Сучасність*. 1985. № 5. С. 98.

27 Hornykiewicz, Th. (Ed.). *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe*. Philadelphia, 1966. Bd. 1. S. 392.

28 Шемет С. Полковник Петро Болбочан (Замітки до історії Запорозького корпусу 1917–1918 рр.). *Хліборобська Україна*. Кн. 4. 1922–1923. С. 207; Рыбалка И.К. (Ред.) *Гражданская война на Украине 1918–1920: Сборник документов и материалов*. Киев, 1967. Т.1., Кн. 1. Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории. С. 214.

29 Borowsky P. Paul Rohrbach und die Ukraine. Ein Beitrag zum Kontinuitätsproblem. *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts*. Düsseldorf: Bertelsmann Universitätsverlag, 1973. S. 449, 450.

30 Чикаленко С. Щоденник (1918–1919). Київ: Темпора, 2004. Т. 2. С. 30, 31.

Із цими порадами важко було не погодитись, якщо міркувати раціонально. Визнаючи це, ряд українських політичних організацій пробував порозумітись із гетьманом Скоропадським. Йшлося про Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ), Українську демократично-хліборобську партію (УДХП), Українську партію соціалістів-революціонерів (УПСР) та про кілька професійних спілок, які у двадцятих числах травня 1918 р. створили Український національно-державний союз, покликаний дбати про «порятунок української державності та консолідацію всіх сил для побудови Української незалежної держави»³¹.

У середині травня 1918 р. Павло Скоропадський отримав від цих партій пропозицію оголосити себе президентом республіки і призначити дату скликання Союму (установчого зібрання), а наприкінці травня ці партії направили гетьману меморандум із вимогою утворити «національний діловий комітет, складений в більшості з відомих українських діячів»³².

Жодна із розглянутих вище політичних платформ не стала єдиною і не стала спільною для українських політичних сил. Кожна програма мала своє коло прибічників. Наприклад, висунута діячами УПСР ідея відновити Центральну Раду, крім самих есерів, приваблювала частину УСС і частину членів Української (Всеукраїнської) селянської спілки³³.

Між прихильниками різних проєктів точилися гострі суперечки. Тютюнник, наприклад, під час поїздки до Києва на початку травня 1918 р. став свідком дискусії між чільними діячами УПСС³⁴. У спогадах він так описав цей епізод: «Невідомий мені [...] старшина [...] запевняв усіх, що буде повстання проти росіян [які «видумали» гетьмана]. Він не говорив, що саме треба робити, тільки переконував, що повстання є неминуче, що, можливо, воно є самотнім виходом, але воно потягне за собою руїну і взагалі мало виглядів, щоби з повстання щось вийшло. Другий самостійник [член УПСС Йосип Мацюк] із надзвичайним захопленням доводив, що єдиний вихід, то творити свою національну буржуазію, яка при гетьманаті видерла би владу з рук росіян. Як гадав він творити свою буржуазію і в якій термін він надіявся видерти владу од росіян, залишилося таємницею цього імпульсивного патріота»³⁵.

Серед українських політиків були такі, хто твердо тримався певної позиції. Так, український історик і політичний діяч, член УПСФ Дмитро Дорошенко, переконаний, що «не боротися з гетьманською владою, не руйнувати її, а стати поруч неї до роботи й опанувати нею, — от завдання українських діячів», погодився на пропозицію гетьмана Павла Скоропадського очолити міністерство закордонних справ³⁶.

Однак основна частина українських політиків переживала сум'яття. Багато хто після вагань кілька разів міняв точку зору. Приміром, Іван Луценко, один із лідерів УПСС, деякий час був прихильником Гетьманату, а потім, під впливом його критиків, почав схилитися до ідеї «конституційної монархії на Україні, на зразок англійської»³⁷.

Більшість же українських політичних активістів просто губилась у різноманітні варіантів — одночасно тримала в думці кілька різних політичних формул, не наважуючись остаточно обрати одну. Так, керівники УСДРП і УПСР обговорювали плани збройного виступу

31 Бойко О. Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. *Український історичний журнал*. 1997. № 6. С. 16.

32 Бойко О. Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. *Український історичний журнал*. 1997. № 6. С. 16; Герашенко Т.С. Діяльність Української партії самостійників-соціалістів у період Української Держави. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. 2006. № 11–12. С. 38; Скоропадський П. П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ; Філадельфія, 1995. С. 173, 174; Чикаленко Є. Щоденник (1918–1919). Київ: Темпора, 2004, Т. 2. С. 41.

33 Малиновский Б., Малиновская Т. Кукавское восстание, август 1918 года: украинские гетманские власти, антигетманская оппозиция, австро-венгерские войска. *Сучасні дослідження з німецької історії*. Дніпро: Ліра, 2020. С. 125; Думін О. Історія легіону Українських Січових Стрільців, 1914–1918. Продовження. Дзвін. 1992. № 11–12. С. 122.

34 Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 364; Доценко О. Історія Звенигородського коша Вільного козацтва. *Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1933 рік*. Львів, 1932. С. 93.

35 Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 364.

36 Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ: Темпора, 2007. С. 253.

37 Кедровський В. Обриси минулого. Деякі останні діячі-українофіли напередодні революції 1917 року. Нью-Йорк, Джерсі: Свобода, 1966. С. 55.

проти гетьмана й водночас не виключали можливість співпраці з ним³⁸, засуджували створення Українського національно-державного союзу (бо вважали «існування єдиної української демократії ілюзією буржуазно-демократичних партій») і водночас приєдналися до нього з дорадчим голосом³⁹. Зібрання УПСФ, визнавши гетьманський уряд «недемократичним і в багатьох випадках протидержавним», офіційно заборонило членам партії вступати до його складу, однак лідери цієї партії умовляли одного з партійців історика Дмитра Дорошенка обійняти міністерську посаду⁴⁰. Характерно, що Юрій Тютюнник, перебуваючи в Києві на початку червня 1918 р., відвідав осередки партій, опозиційних гетьману Скоропадському, і разом із тим зробив до нього візит у палаці⁴¹.

Отже, українські політичні партії, що були при владі до проголошення Гетьманату, не могли запропонувати збройному підпіллю чітку програму дій. Як бачимо, вони просто не знали, як чинити далі. Їх діяльність протягом травня 1918 р. зводилася до розробки різноманітних проектів та їх обговорення. Тютюннику під час його поїздок до Києва в різних партійних центрах, які він відвідав, або взагалі нічого не сказали, або порадили вичікувати. «Ніхто не взяв на себе сміливості дати відповідь, як поступити, що саме тепер треба робити, щоб не пошкодити загальній [українській] справі», — писав Тютюнник у спогадах⁴². Вочевидь, такий же результат мали консультації Капуловського і Павловського з партійними діячами в Одесі.

Доки українські політики визначали правильну, на їхню думку, лінію поведінки, у Звенигородському повіті зрів вибух. Пов'язано це було із практикою каральних експедицій. Ще в період УНР поміщики й заможні селяни почали власним коштом і за власною ініціативою створювали озброєні загони, за допомогою яких захищали свої господарства від грабіжників та перешкождали спробам здійснити земельну соціалізацію. Після скасування урядом Скоропадського запровадженої Центральною Радою соціалістичної аграрної реформи й відновлення права приватної власності на землю таких загонів побільшало, і тепер їх завдання полягало у тому, щоб змусити селян повернути або відшкодувати вилучене у власників майно. Такі приватні варти широко вдавалися до насильства, деякі чинили справжні звірства. Гетьманська місцева адміністрація й німецьке та австро-угорське командування подекуди не лише не припиняли це свавілля, а й фактично заохочували до нього, розглядаючи приватні збройні формування як сили сприяння державній владі, а їхні дії — як виправдані й необхідні заходи з відновлення порядку⁴³.

Безчинства карателів у травні 1918 р. відбувалися й у Звенигородському повіті. Тютюнник згадував: «Селян катували і мордували, шомполували, насилували дівчат і молодичь; грабували всіх, кого бачили». Командир карального загону, якому Тютюнник дорікнув за жорстокість, заявив, що з селянами інакше не можна: «Єто не люди, а скот. Чем больше їх мучиш, тем больше они тебя уважают і даже любят»⁴⁴.

Члени Комітету товариства «Молода Україна» припускали, що терор у селах Звенигородщини карателі чинили зумисно, щоб збурити селян. Капуловський у спогадах писав: «За два тижні після прибуття мого до Одеси до мене прибув Демерлій, який заявив, що німецька й гетьманська контррозвідки пронюхали про підготовку масового повстання й [про те,] що Звенигородка має стати базою повстання. Тому гетьманською контррозвідкою вирішено було про-

38 Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. Відень, 1921. Т.3. С. 25; Бойко О. Д. Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. *Український історичний журнал*. 1997. № 6. С. 16.

39 Бойко О. Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. *Український історичний журнал*. 1997. № 6. С. 16; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Київ: Темпора, 2002. Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року. С. 73.

40 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ: Темпора, 2007. С. 249.

41 Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 365.

42 Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 366.

43 Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Київ: Темпора, 2002. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. С.66, 67.

44 Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 366.

вокаційним способом завчасно викликати повстання в Звенигородці й ліквідувати його раніше загального масового повстання на Україні. З цією метою почались езекуції по селах»⁴⁵.

Складно сказати, чи мали підставу ці підозри. Певно лише, що влада знала про існування в Звенигородському повіті збройного підпілля. Так, 11 травня 1918 р. німецький комендант Білої Церкви передав своєму командуванню відомості, отримані від українського коменданта цього міста: «селяни у Звенигородському повіті мають озброїтись, щоб скинути гетьмана та новий уряд», на чолі руху «має стояти повітовий комендант Павловський»⁴⁶. 18 травня 1918 р. німецька розвідка отримала від «одного поміщика з села Корсунь [Korson]» інформацію про існування в селі Моринці [Mogency] Звенигородського повіту повстанського центру («штаб банди» з «невдоволених селян») й про намір начальника міліції Корсуня й колишнього комісара Звенигородки розподілити зброю поміж селян⁴⁷.

Наприкінці травня 1918 р. обурення селян діями карателів сягнуло вищої межі. «Що робити? Не витримуємо; дуже вже знущаються. Ліпше загинути, ніж терпіти», — говорили Тютюннику представники волостей⁴⁸. Було очевидно, що будь-якої миті проти «кадетів», як їх називали селяни, — гетьманських урядовців та членів приватних охоронних формувань — міг відбутися стихійний збройний виступ.

У перших числах червня 1918 р. ситуація стала критичною. Капуловський і Демерлій, які в той час перебували в Одесі, і Тютюнник, що знаходився у Києві, попрямували до Звенигородки, щоб утримати підпільників від збройних дій. Однак доки вони діставалися Звенигородщини, повстання там вже розпочалося⁴⁹. 3–5 червня 1918 р. в селах і містечках Звенигородського повіту — в Орлах, Лисянці, Катеринополі, Кирилівці та в інших населених пунктах — відбулися сутички між місцевими жителями й «кадетами»⁵⁰.

Німецька розвідка, спираючись на агентурні дані, доповідала керівництву 19 червня 1918 р. про початок повстання наступне: «Приблизно 14 днів тому гетьманський офіцерський підрозділ у селі Гусаково [Gussov] поблизу Звенигородки здійснював вилучення зброї. Оскільки жодної зброї знайдено не було, офіцери побили старших за віком селян, а також у стані сп'яніння згвалтували одну дівчину на прізвище Кислоока [Kislookaja]. Селяни у відповідь перестріляли офіцерський підрозділ і дали сигнал тривоги у сусідні села. Тривога означала: озброюватись і ставати до боротьби проти гетьмана. Дуже швидко утворились великі скупчення, які з успіхом змусили тікати малий німецький підрозділ, що прибув на допомогу, і відібрали 2 гармати»⁵¹.

Повстання швидко набрало масштабності. Піднялись, очевидно, усі задалегідь підготовлені батальйони, бо гадали, що сутичка в селах поблизу Лисянки — це початок загального виступу усієї звенигородської таємної збройної організації, усіх її складників, а цей виступ є частиною всеукраїнського повстання.

Отже, повстання виникло стихійно. Додамо, що далі воно розгорталося так, як і почалося, — без програми і без політичної мети, до кінця (вересень 1918 р.) залишалось бездейним та безмістовним. Завдання повсталих полягало лише в одному — вистояти в боях з гетьманськими правоохоронними силами і німецькими військами. Іван Андрух, один із командирів УСС, зазначав у спогадах: «Повстання вибух[ну]ло на почві [...] невдоволення селян “карательними отрядами”, які відбирали у селян награване майно і били за це. В

45 Капуловский И. Организация восстания против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С. 99.

46 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 56, 069.

47 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 56, 073.

48 Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 366.

49 Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). *Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»)*. Тернопіль: Джура, 2014. С. 367; Капуловский И. Организация восстания против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С. 99, 100.

50 Лободаев В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ: Темпора, 2010. С. 216; Захарченко П. П. Селянська війна в Україні: рік 1918. Київ, 1997. С. 75; Малиновская Т., Малиновский Б. Повстанцы в Звенигородке, 8–12 июня 1918 года. *Сучасні дослідження з німецької історії*. Дніпро: Літограф, 2019. С. 52; Щербатюк В. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія. Київ: Наукова думка, 2012. С. 265; Luschat-Ziegler M. Die ukrainische Revolution und die Deutschen 1917–1918. Marburg. 2021. S. 142, 143.

51 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 58, 173.

цю справу вмішалися Німці, яких зразу всюди били, та коли Німці послали більшу силу, повстання ці кроваво подушено, спалено багацько сіл та вивішено [...] багато селян. Там не було ніякої спільної акції, не було ніякої політичної програми, а просто селян парили [...] нагайками, а вони нарешті малими гуртками запротестували і стали збройно боронитися перед “карательниками”»⁵².

На користь цього твердження — про відсутність у Звенигородського повстання програмних засад — свідчить, зокрема той факт, що німецька військова влада, залучена до боротьби з учасниками виступу, так і не отримала однозначної відповіді на питання, заради чого вони б'ються. Намагаючись це з'ясувати, німецьке командування звернулося до всіх можливих джерел інформації: допитувало полонених, збирало відомості через таємну агентуру, слало запити до українських органів влади. Здобуті дані були суперечливими, версії раз по раз змінювалися, віддзеркалюючи розмаїття політичних комбінацій, які з травня 1918 р. обговорювали опозиційні гетьману Павлу Скоропадському українські політичні сили.

Першою до німецького командування дійшла версія, що повстання мало на меті відновити в Україні владу більшовиків і прибрати з України німецькі війська. 10 червня 1918 р. німецька розвідка повідомляла: «Повстання розпалюють агітатори, приблизно, наступним чином: “більшовики сунуть в напрямку України, настав момент вигнати німецьких грабіжників”»⁵³.

Однак уже за тиждень, 19 червня 1918 р., командування отримало інші дані — про те, що повстанці мали на меті замість Скоропадського зробити главою української держави ерцгерцога Вільгельма або принца Йоахіма. Згідно з агентурними даними, «головну складову частину банди» становили УСС [ССLeute], які «мали надіслати німецькому командуванню резолюцію селян про те, що борються не проти німців, а скоріше вимагають усунення гетьмана й скликання національних міністрів». «Як голова держави для них був би прийнятний відомий австрійський принц Вільгельм або принц Йоахім. Щойно ці вимоги будуть виконані, банда гарантує, що у країні відновиться спокій», — йшлося у розвідувальному повідомленні⁵⁴.

Однак і версія про ставлення ерцгерцога Вільгельма або принца Йоахіма гетьманом України як про мету Звенигородського повстання виявилася не остаточною. 23 червня 1918 р. командир німецького 85-го кінно-стрілецького полку доповідав керівництву нові дані: «Рух спрямований проти пана гетьмана, агітація, головна теза якої полягає у [наступному]: “Йдіть проти гетьмана, тоді отримаєте свою землю!” Призвідниками є Рада, прізвища — Петлюра, Грушевський [Petlura, Gruschewski], соціальна республіка — прагнення». Отже, згідно з цим повідомленням, задача повстання полягала у тому, щоб повернути до влади лідерів УНР і знову запровадити земельну соціалізацію. Командування німецького 27-го резервного корпусу, спираючись на цю версію, наказало підлеглим підрозділам, якщо вони мали фактичний матеріал про зв'язки Михайла Грушевського й Симона Петлюри (одного з керівників УНР, чільного діяча УСДРП) з антиурядовим збройним рухом, надати цей матеріал, що стало б підставою для ув'язнення зазначених осіб⁵⁵.

Проте й ця версія виявилася неостаточною. 29 серпня 1918 р. командування 93-ої дивізії передало командуванню 27-го корпусу чергові розвідувальні дані із Звенигородки: «Члени [колишньої] старої Ради підбурюють народ проти німців. Шириться упорна чутка, що 1 вересня має розпочатись загальний страйк залізничників, усі [поштові] пакунки німецьких вояків для [відправки] додому будуть знищені. Водночас зі страйком начебто в Києві відбудеться повстання проти німців. На допомогу повстанцям має прибути отаман Натієв [Natijew] з 200 000 людей. Гетьманом має бути проголошений [український] міністр закордонних справ [Дмитро] Дорошенко [Doroschenko]»⁵⁶.

52 Коваль Р. Юзич Ю. Полковник Болбочан. Спогади, свідчення, документи. Київ: Видавництво Марка Мельника, 2020. С. 123.

53 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 56, 168.

54 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 58, 173.

55 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 56, 223.

56 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 59, 119.

Висновки.

Таким чином, Звенигородське повстання виникло на початку червня 1918 р. як стихійний протест, як реакція на знуцання з боку представників гетьманської влади. Повстанці — члени створеної навесні 1918 р. урядовцями УНР таємної збройної організації — взяли за зброю, бо прагнули покарати кривдників, припинити утиски, і політичних вимог не висували. До самого кінця (вересень 1918 р.) цей збройний виступ залишався таким, яким розпочався, — позбавленим програми і політичної мети, безідейним та беззмістовним. Повстали, відбиваючи удари урядових сил, лише прагнули встояти в боях.

Фінансування дослідження.

Стаття містить результати роботи за темою фундаментального дослідження «Соціокультурний простір України другої половини XIX — першої третини XX ст.: селянський світ» (номер державної реєстрації: 0123U101600).

References:

1. Belan, Yu. (1960). *Otechestvennaya vojna ukrainskogo naroda protiv nemeckih okkupantov v 1918 godu* [Patriotic war of the Ukrainian people against the German occupiers in 1918]. Kyiv: Izdatelstvo Kievskogo universiteta. [in Russian].
2. Bevz, T. (1999). *Ukrainska partiia sotsialistiv-revoliutsioneriv u period Hetmanatu* [The Ukrainian Socialist Revolutionary Party during the Hetmanate]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva* [Studies in Archival and Documentary Studies]. 5. 46–50. [in Ukrainian].
3. Bihl, W. (1966) Beiträge zur Ukraine-Politik Österreich-Ungarns 1918. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 14. 51–57. [in German].
4. Bojko, O. (1997). *Utvorennia yedynoho natsionalnogo frontu ukrainskymy politychnymy sylamy u 1918 r.* [The Formation of a United National Front by Ukrainian Political Forces in 1918]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 6, 14–23. [in Ukrainian].
5. Borowsky, P. (1970). *Deutsche Ukrainepolitik 1918 (unter besonderer Berücksichtigung der Wirtschaftsfragen)*. Lübeck ; Hamburg: Mathiesen Verlag. [in German].
6. Borowsky, P. (1973). Paul Rohrbach und die Ukraine. Ein Beitrag zum Kontinuitätsproblem. *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts*. Düsseldorf: Bertelsmann Universitätsverlag. 427–452. [in German].
7. Buz, L. (1957) *Zvenigorodsko-Tarashanskoe vosstanie na Kievshine protiv germanskikh okkupantov i Getmanshiny (leto 1918 g.)* [Zvenigorod-Tarashchansk uprising in the Kiev region against the German occupiers and the Hetmanat (summer 1918)]. *Some questions of the history of the Great October Socialist Revolution (To the 40th anniversary of the Great October Socialist Revolution)*, Kyiv. 75–105, [in Ukrainian]
8. Chykalenko, Ye. (2004). *Shchodennyk (1918–1919)* [Diary (1918–1919)], Vol. 2, Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
9. Doroshenko, D. (2002). *Istoriia Ukrainy 1917–1923 rr.* [History of Ukraine 1917–1923]. Vol. 2. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
10. Doroshenko, D. (2007). *Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920 roky)* [My memories of the recent past (1914–1920)]. Kyiv. Tempora. [in Ukrainian].
11. Dotsenko, O. (1932). *Istoriia Zvenyhorodskoho kosha Vilnoho kozatstva* [History of the Zvenigorod unit of the Free Cossacks]. *Istorychnyi kalendar-almanakh «Chervonoi kalyny» na 1933 rik* [Historical calendar-almanac «Chervona Kalina» for 1933]. Lviv. [in Ukrainian].
12. Dumin, O. (1992) *Istoriya legionu Ukrayinskih Sichovih Strilciv, 1914–1918* [The Legion of the Ukrainian Sich Riflemen, 1914–1918]. *Dzvin* [Ring], 11–12, 117–126. [in Ukrainian].
13. Herashchenko, T. (2006). *Diialnist Ukrainskoi partii samostiinykiv-sotsialistiv u period Ukrainskoi Derzhavy* [Activities of the Ukrainian Party of Independent Socialists during the period of the Ukrainian State]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo linhvistychnoho universytetu. Seriya: Istoriia, ekonomika, filosofia* [Bulletin of the Kyiv National Linguistic University (KNLU). History. Economics. Philosophy], 11–12, 34–44. [in Ukrainian]
14. Hirniak N. (1956). *Polkovnik Vasil Vyshywany* [Colonel Vasil Vyshywany]. Winnipeg. [in Ukrainian].
15. Horbatiuk, M. (2006). *Stvorennia pershoho uriadu Ukrainskoi Derzhavy* [Creation of the First Government of the Ukrainian State]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo linhvistychnoho universytetu. Seriya: Istoriia, ekonomika,*

- ka, *filosofia* [Bulletin of the Kyiv National Linguistic University (KNLU). History. Economics. Philosophy], 11–12, 64–67. [in Ukrainian].
16. Hornykiewicz, Th. (Ed.). (1967). *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe*. Philadelphia. Bd. 2 [in German].
 17. Hornykiewicz, Th. (Ed.). (1969). *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe*. Philadelphia. Bd. 4 [in German].
 18. Kapulovsky, I. (1923). Organizaciya vosstaniya protiv getmana [Organization of the uprising against the hetman]. *Letopis' revolyucii* [Chronicle of the revolution], 4, 95–103. [in Russian].
 19. Kedrovskiy, V. (1966). *Obrysy mynuloho. Deiaki ostanni diiachi-ukrainofily naperedodni revoliutsii 1917 roku* [Outlines of the Past. Some of the Last Ukrainophile Figures on the Eve of the 1917 Revolution]. New York, Jersey. Svoboda. [in Ukrainian].
 20. Kedryn, I. (1976). *Zhyttia — podii — liudy. Spomyny i komentari* [Life-Events-People. Memories and Comments]. New York. Chervona Kalina. [in Ukrainian].
 21. Khrystiuk, P. (1921). *Zamitky i materiialy do istorii ukrainskoi revoliutsii. 1917–1920 rr.* [Notes and materials on the history of the Ukrainian Revolution. 1917–1920]. Vol. 2. Viden. [in Ukrainian].
 22. Koval, R. & Yuzych, Yu. (2020). *Polkovnyk Bolbochan. Spohady, svidchennia, dokumenty* [Colonel Bolbochan. Memories, testimonies, documents]. Kyiv. Vydavets Marko Melnyk. [in Ukrainian].
 23. Liubovets, O. (1999). Partii borotbystiv za chasiv Ukrainkoi Derzhavy [The Borotbists Party during the Ukrainian State]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva* [Studies in Archival and Documentary Studies]. 5. 70–73. [in Ukrainian].
 24. Liubovets, O. (2024). Vnutripartiini rozkoly ukrainskykh partii yak rezultat naiavnosti riznovektornykh politychnykh alternatyv 1917–1921 rr. [Intra-party splits of Ukrainian parties as a result of the presence of various vector political alternatives 1917–1921]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainkoi revoliutsii 1917–1921 rokiv* [Problems of studying the history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. 18, 45–79.
 25. Lobodaev, V. (2010). *Revoliutsiina stykhiia. Vilnokozatskyi rukh v Ukraini 1917 – 1918 rr.* [Revolutionary element. Free Cossack movement in Ukraine 1917 – 1918]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
 26. Luschnat-Ziegler, M. (2021). *Die ukrainische Revolution und die Deutschen 1917 – 1918*. Marburg: Verlag Herder-Institut. [in German].
 27. Lutskyi, O. (1985). Shchodennyk z Ukrainy 1918 r. [Diary from Ukraine 1918]. *Suchasnist* [Modernity], 5. 89–99. [in Ukrainian].
 28. Malynovska, T. & Malynovsky B. (2019). Povstantsi v Zvenyhorodke, 8–12 yunია 1918 hoda [Rebels in Zvenigorodka, June 8–12, 1918]. *Suchasni doslidzhennia z nimetskoi istorii* [Modern studies in German history], 51–61. [in Russian].
 29. Malynovsky, B. & Malynovska, T. (2020). Kukavskoe vosstanie, avgust 1918 goda: ukrainskie getmanskie vlasti, antigetmanskaya oppoziciya, avstro-vengerskie vojska [Kukavian uprising, August 1918: Ukrainian hetman authorities, anti-hetman opposition, Austro-Hungarian troops]. *Suchasni doslidzhennia z nimetskoi istorii* [Modern studies in German history], 123–130. DOI 10.15421/312009. [in Russian].
 30. Malynovsky, B. (1997). Arkhikniaz Wilhelm fon Habsburh, sichovi striltsi ta «zaporozhtsi» u 1918 r. (za povidomlenniamy hetmanskykh okhoronnykh sluzhb) [Archduke Wilhelm von Habsburg, Sich Riflemen and «Zaporozhians» in 1918 (according to reports from the Hetman's security services)]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine], 1–6, 36–45. [in Ukrainian]
 31. Malynovsky, B. (2024). Secret combat organizations in Ukraine (April 1918): founders and members. *Ukrainskyi Selianyn* [Ukrainian peasant]. 32. 26–35. [in Ukrainian].
 32. Malynovsky, B. (2024). Secret progovernment organizations formation in the Ukrainian People's Republic, April 1918. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk* [East European Historical Bulletin]. 32, 52–64. doi: 10.24919/2519-058X.32.311501. [in English].
 33. Markov, S. (1942) Zvenigorodsko-Tarashanskoe vosstanie protiv germanskih interventov v 1918 godu [Zvenigorod-Tarashchansk uprising against the German invaders in 1918]. *Istorychnyi zhurnal* [Historical Journal], 1–2, 72–82. [in Russian].
 34. Melnychenko, V. (2019). Hazetna periodyka Cherkashchyny doby Ukrainkoi revoliutsii 1917–1921 rr. [The newspaper periodic of Cherkaschina in the period of the Ukrainian Revolution 1917–1921]. *Visnyk*

-
-
- Cherkaskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Istorychni nauky [Bulletin of Cherkasy University. Historical Sciences], 1, 73–82. [in Ukrainian].*
35. Petriv, V. (2002). *Viiskovo-istorychni pratsi. Spomyny [Military-historical works. Memories]. Kyiv. Polihrafknyha [in Ukrainian].*
 36. Prodanyuk, F. (2008). Diialnist ukrainskykh politychnykh partii u dobu hetmanatu (1918): istoriografia problemy [Activities of Ukrainian Political Parties in the Hetmanate Period (1918): Historiography of the Problem]. *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontroversii. Vseukrainska naukova konferentsiia 19–20 travnia 2008 r. Zbirnyk [Pavlo Skoropadsky's Hetmanate: History, Figures, Controversies. All-Ukrainian Scientific Conference, 19–20 May 2008. Collections]. Kyiv. Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 105–115. [in Ukrainian].*
 37. Rasevyc, V. (2007) Ein habsburgischen König für die Ukraine? Wilhelm von Habsburg und Kaiser Karl I. *Karl I (IV), der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 223–230. [in German].*
 38. Rybalko I. (Ed.) (1967). *Grazhdanskaya voyna na Ukraine 1918–1920 : Sbornik dokumentov i materialov [The Civil War in Ukraine 1918–1920: A collection of documents and materials]. Vol. 1. Kyiv [in Ukrainian, in Russian].*
 39. Shemet S. (1922–1923). Polkovnyk Petro Bolbochan (Zamitky do istorii Zaporozhskoho korpusu 1917–1918 rr.) [Colonel Petro Bolbochan (Notes to the History of the Zaporozhye Corps 1917–1918)]. *Khliborobska Ukraina [Khliborobska Ukraine]. Vol. 4. [in Ukrainian].*
 40. Sherbatiuk, V. (2002). Zvenigorodskoe zbrojnoe vosstanie [Zvenigorod uprising]. *Voienna istoriia [Military history], 2. 43–53. [in Ukrainian].*
 41. Sherbatiuk, V. (2012). *Selianskyi, povstanskyi rukh v Ukraini 1917 – 1921 rokiv: ukrainska istoriografia [Peasant rebel movement in Ukraine 1917 – 1921: Ukrainian historiography]. Kyiv. [in Ukrainian].*
 42. Skliarenko, Ye. (1960). *Borotba trudiashchykh Ukrainy proty nimetsko-avstriiskykh okupantiv i hetmanshchyny v 1918 r. [The struggle of the Ukrainian workers against the German-Austrian invaders and hetmanship in 1918 y.]. Kiev. [in Ukrainian]*
 43. Skoropadskyi, P. (1995). *Spohady. Kinets 1917–hruden 1918 [Memories. End of 1917–December 1918]. Kyiv ; Philadelphia. [in Ukrainian].*
 44. Snyder, T. (2011). *Chervonyi kniaz [The Red Prince]. Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].*
 45. Tychyna, V. (1968). The struggle against the German occupiers and the internal counterrevolution in Ukraine in 1918. Kharkiv: Kharkiv University Press. [in Ukrainian].
 46. Yurtik, G. (2014). Stykhiia (zi spohadiv) [The Element (from memories)]. In R. Mlinovecky. *Narysy z istorii ukrainskykh vyzvolnykh zmahani 1917–1918 rr: (Pro shcho “istoriia movchyt”)* (pp. 363–378), Ternopil. [in Ukrainian].
 47. Zaharchenko, P. (1997). *Selyanska vijna v Ukraini: rik 1918 [Peasant War in Ukraine: Year 1918]. Kyiv. [in Ukrainian].*
 48. Zastavenko, H. (1959). *Krakh nimetskoj interventsii na Ukraini v 1918 r. [The break-up of the German intervention in Ukraine in 1918 y.]. Kiev. [in Ukrainian]*

Надійшла до редакції / Received: 07.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 04.12.2024